

Колот // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 8. – С. 3-17.

7. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність. – навч. посіб. / О.О. Охріменко, Л.В. Іванова; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – 180 с.

8. Соціальна відповідальність: навч. посіб. / [А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.]; за ред. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2015. – 519 с.

9. Диагностика состояния и перспектив развития социальной ответственности в Украине (экспертные оценки): монография / О.Ф. Новикова, М.Е. Дейч, О.В. Панькова и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2014. – 320 с.

10. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика: підручник / за наук. ред. О.С. Редькіна. – К.: ТОВ «Фарбований лист», 2011. – 480 с.

11. Плахотный А.Ф. Проблемы социальной ответственности / А.Ф. Плахотный. – Х.: Вища школа, Изд-во при Харьковском университете, 1981. – 190 с.

12. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / [А.М. Колот, О.А. Грішнова та ін.]; за ред. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 501 с.

13. Задорожний Г.В. Свобода – відповідальність як джерело особистої динаміки господарського розвитку (висновки – орієнтири для подальших досліджень) / Г.В. Задорожний // Духовно культурні чин-

ники соціоекономічної динаміки: монографія молодих вчених; за наук. ред. Г.В. Задорожного, І. Давидова. – Харків, 2013. – С. 254-262.

14. Дейч М.Є. Становлення та розвиток багатоврівневої систем соціальної відповідальності: управлінський аспект: монографія / М.Є. Дейч; НАН України, Ін-т економік пром-сті. – Донецьк, 2014. – 352 с.

15. Булеев И.П. Социальная ответственность бизнеса: теория и практика: моногр. / И.П. Булеев, Н.Ю. Брюховецкая, Е.В. Черных. – Донецк: ИЭП НАН Украины, ДонУЭП, 2008. – 137 с.

16. Тенденції тіньової економіки України І кв. 2016 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a>.

17. Витрати на робочу силу за 2014 рік: статистичний бюлетень / Державна служба статистики. – К.: 2015. – 38 с.

18. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – 688 с.

19. Шамілева Л.Л. Соціальна відповідальність в трудовій сфері як чинник економічного зростання / Л.Л. Шамілева, А.Д. Панькова // Соціально-трудова відносина: теорія і практика: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2016. – № 1 (11). – С. 147-156.

В. П. Антонюк

д-р екон. наук

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Унаслідок збройного конфлікту та тимчасової окупації значної частини території Донецької та Луганської областей більше мільйона людей були вимушені переїхати в інші регіони України для захисту власного життя та реалізації своїх прав на безпечні умови життя і можливості проживати в Україні. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) були вимушені покинути свої домівки, своїх друзів та рідних, свою «малу батьківщину», де вони народилися і тривалий час проживали. Вони втратили не лише матеріальні цінності, але й соціальні зв'язки, свої плани на майбутнє та бажані перспективи. Більшість із них, втративши житло, майно, роботу, звичний спосіб життя та соціальне оточення та переживши надзвичайне психологічне потрясіння, нині знаходяться в досить складних життєвих умовах. Україна вперше зіштовхнулася з масштабною та досить гострою проблемою вимушених внутрішніх переселенців.

Незважаючи на те, що перші переселенці появилися в країні ще в травні 2014 р., системного аналізу для усвідомлення нової проблеми та розробки науково обґрунтованих підходів щодо її вирішення поки що мало. В Україні відбулися за останні два роки низка круглих столів з проблем внутрішньо переміщених осіб, декілька форумів, організованих громадами пе-

реселенців та спонсорськими організаціями, де обговорювалися дана проблема, спроба усвідомлення її сутності та масштабу, пошук шляхів її вирішення. Значна увага проблемам переселенців приділена в національній доповіді НАН України «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» [1]. В останні півтора-два роки з'явилася низка публікацій по проблемах переселенців України, в той же час резерви наукового осмислення цієї проблеми не вичерпані. Здебільшого ВПО розглядаються як об'єкти соціального захисту і допомоги. Не вистачає системного підходу в аналізі цієї проблеми з позицій виявлення потенціалу ВПО та їх впливу на розвиток територіальних громад, забезпечення їх повноцінної інтеграції. **Мета даного дослідження** – визначення напрямів удосконалення соціально-економічної політики стосовно більш ефективного залучення потенціалу ВПО для вирішення їх власних проблем та розвитку територіальних громад.

Виклад основного змісту дослідження. Відповідно до рекомендацій Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) щодо вимушених переселенців, внутрішньо переміщеними особами вважаються окремі особи або групи людей, які були змушені тікати та залишити свої будинки або місця

проживання, але при цьому не перетнули визнаного на міжнародному рівні державного кордону, для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації масового насильства, порушення прав людини або робити це внаслідок природних чи техногенних катастроф.

Україна вперше несподівано для себе зіштовхнулася з проблемою вимушеного внутрішнього переселення значної маси людей. Однак у світі ця проблема набула значного загострення у XX столітті в зв'язку з громадянськими війнами на територіях країн Африки, Південного Сходу, Європи. За даними Моніторингового центру з питань недобровільних переміщень, чисельність внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) у світі досягла у 2013 р. рекордної відмітки – 33,3 млн осіб, що вдвічі перевищує чисельність біженців (близько 16 млн) [2]. В Європі проблема ВПО загострилася в кінці XX століття внаслідок конфліктів на Балканах та на Кавказі. Протягом 1994-1995 рр. із Боснії до Сербії втекло близько 500 тис. біженців, а після війни у Косово в 1999 р. – ще близько 200 тис. [2]. У 2013 р. в Європі чисельність ВПО досягла 2,2 млн, у тому числі найбільшою їх кількість була в Азербайджані (543 тис.) та Грузії (206 тис.) [4].

Однак в останні два роки у світі відбулися тектонічні зрушення у сфері вимушеного переміщення населення. Протягом 2015 р. у Ємені, Сирії та Іраку зареєстровано понад 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб. Загалом же в усьому світі внутрішніх біженців минулого року побільшало на 8,6 млн, йдеться в опублікованому 11 травня 2016 р. звіті Норвезької ради з питань біженців (NRC) та Моніторингового центру щодо внутрішньо переміщених осіб (IDMC). Таким чином, за даними організації, на даний момент у світі нараховується 40,8 млн осіб, які залишили свої домівки через конфлікти у пошуках безпечного місця для життя. Станом на сьогоднішній день, кількість вимушених переселенців близька за розмірами до населення деяких більших за середні держав, як от Колумбія чи Іспанія, Південна Африка чи Південна Корея, відзначається у доповіді УВКБ [5].

Найбільше внутрішніх переселенців торік додалось у Ємені, де коаліція на чолі з Саудівською Аравією проводить військову кампанію проти шіїтських повстанців. Тут у 2015 р. було зареєстровано 2,2 млн внутрішньо переміщених осіб. В охопленій громадянською війною Сирії зафіксовано 1,3 млн біженців, а в Іраку, де проходить кампанія проти "Ісламської держави" – 1,1 млн.

За межами Близького Сходу до списку країн із найбільшою кількістю внутрішніх переселенців потрапила Україна, яка посіла четверте місце у загальному списку. Загалом в Україні зафіксовано 1,7 млн осіб внутрішніх переселенців [6]. Україна в досить короткий час зіткнулася з масштабною проблемою внутрішньо переміщених осіб. Порівняно з іншими країнами Європи, в Україні масштаби вимушених внутрішніх переселень мешканців є значно більшими. Основна маса ВПО – це переселенці зі сходу країни. Причиною такого стали загострення внутрішніх суперечностей соціально-економічного розвитку Донбасу та зовнішня агресія.

У той же час слід зазначити, що на даний момент відсутня повна інформація про кількість ВПО в Україні. Частка населення, яка виїхала із Донбасу внаслідок воєнних дій, з різних причин не реєструвалися як

ВПО. При цьому вимушене переміщення, хоч і в менших масштабах, триває. Це обумовлено тим, що збройний конфлікт поки що не завершено, навіть з огляду на Мінські домовленості слід констатувати, що немає ефективного механізму його припинення. Тому можна припустити зі значною вірогідністю, що кількість переселенців у найближчий період суттєво не зменшиться, отже, будуть існувати і проблеми, пов'язані з необхідністю облаштування їхньої життєдіяльності. Юридична невизначеність територій, непідконтрольних Україні, невизначеність перспектив їх подальшого економічного розвитку може призвести до того, що навіть при закінченні збройного протистояння вплив населення може продовжуватися.

Населення, яке змушене було виїхати з АР Крим внаслідок окупації, та з Донецької та Луганської областей уже в ході збройного протистояння, зіткнулося з численними проблемами – починаючи від можливостей та шляхів виїзду, пошуку місця тимчасового проживання, пошуку можливостей зайнятості, освітніх закладів для дітей, отримання медичної допомоги та вирішення багатьох інших соціальних питань. Багато з них залишилися без документів, через що складним питанням було переоформлення документів, що засвідчують особу, її приналежність до громадянства України, оформлення тимчасової реєстрації, а також можливості працевлаштування. Переважна більшість ВПО зазнала суттєвих матеріальних та моральних втрат, пов'язаних з таким:

вони залишили на окупованій території житло та майно, яке нагромаджували десятиліттями. У багатьох рухомому та нерухомому майну було завдано шкоди (або воно було знищене) внаслідок воєнних дій;

вони втратили роботу і стабільне джерело доходів, більшість переселенців не змогли швидко працевлаштуватися на новому місці, а значна їх частина є безробітними і понині;

переїзд та облаштування на новому місці вимагало значних коштів, а тривалий час безробіття призвів до суттєвого зменшення наявних заощаджень, або зростання боргів;

вони втратили звичне соціально-побутове середовище (родичів, друзів, колег, сусідів, знайомих працівників соціальних служб тощо), що є необхідною умовою стійкого розселення;

у більшості на окупованій території залишилися родичі та майно, що вимагає періодичних поїздок на непідконтрольну Україні територію. Вартість послуг перевезення зросла в декілька разів, що ускладнює і без того важке матеріальне становище ВПО.

Незважаючи на те, що в Україні прийнято Закон "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", затверджено «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» становище більшості ВПО залишається проблематичним. В умовах, коли в Україні відбувається посилення соціальної несправедливості, що проявляється в низькій оплаті праці, зростанні безробіття, падінні реальних доходів, ослабленні соціального захисту населення, ВПО більшою мірою стикаються з її проявами, ніж інші верстви населення. В Україні однією з найбільш дискримінованих груп населення є вимушені переселенці з Криму

та Донбасу. Про це свідчать як оприлюднені статистичні дані, так і результати дослідження "Українські ландшафти дискримінації", проведеного в січні-лютому 2016 р. фахівцями інформаційного центру "Майдан Моніторинг" і дослідницького бюро Sociologist за підтримки Єврокомісії [7]. Це загострює суперечності на рівні громад. Дослідження показало, що в Україні однією з найбільш дискримінованих груп населення є вимушені переселенці з Криму та Донбасу. Серед видів дискримінації переселенці найчастіше називали труднощі з пошуком роботи, винайманням житла, медичним обслуговуванням та влаштуванням дітей до шкіл та інших навчальних закладів. Найбільш гострими є соціально-економічні проблеми ВПО, які стосуються зайнятості, житла та доходів.

Із зони тимчасової окупації, як правило, виїжджала найбільш активна та високоосвічена частина працездатних. За даними ДСЗ, розподіл ВПО за освітою відрізняється від розподілу серед загальної кількості безробітних та є наступним: особи з вищою освітою становлять понад 64%, з професійно-технічною – 22, з початковою та середньою – 14%. У той же час серед всіх безробітних частка осіб з вищою освітою становить 44%, з професійно-технічною – 35, із середньою – понад 20%. Характерним є те, що частка переселенців з вищою освітою є переважачою в усіх регіонах. Професійна структура безробітних з числа ВПО виглядає наступним чином: понад 57% становлять фахівці, професіонали, службовці, третину – особи з робітничими професіями, майже 11% – особи без професійної підготовки [8]. Таким чином, безробітні з числа ВПО претендують на технологічні робочі місця, та місця спеціалістів, що не відповідає пропозиції роботодавців. Тому без структурної перебудови економіки України проблему безробіття в цілому не вирішити, в тому числі і стосовно ВПО.

Досвід, напрацьований багатьма країнами, що мали проблеми з масовими переміщеннями населення внаслідок збройного протистояння (Сербією, Азербайджаном, Грузією, Молдовою), показує, що найбільш прийнятним шляхом вирішення проблем ВПО є припинення конфлікту і повернення людей до своїх домівок. Однак це можливо лише тоді, коли припинення конфлікту здійснюється в інтересах обох сторін, коли ліквідується загрози життю будь-якої особи. В умовах заморожування конфлікту повернення ВПО на попереднє місце проживання може бути неефективним і пов'язаним з ризиками. Як відзначає член виконавчого комітету Європейської ради у справах біженців та вигнанців (ECRE), консультант ПРООН В. Петронієвич, аналізуючи досвід Сербії, рішення про повернення внутрішньо переміщених осіб назад до Косово, яке прийняло сербське керівництво, було непередуманим. Реалії Косова такі, що особи, які виїхали звідти, а потім повернулися на контрольовані Приштиною території, не мають жодних гарантій безпеки, доступу до правосуддя, соціальної підтримки. Саме тоді постало питання про те, що ефективний процес повернення внутрішньо переміщених осіб додому неможливий без забезпечення стандартних елементарних умов проживання [3]. Розвиток ситуації в такому напрямку можливий і на Донбасі при умові збереження нинішнього керівництва так званих ДНР та ЛНР.

Отже, повернення ВПО на території попереднього проживання може затягуватися не на роки, а на

десятиліття, тому *проблема облаштування життя вимушених внутрішніх переселенців стає довгостроковою*. У Сербії ця проблема триває вже майже 20 років; в Азербайджані вона виникла в 1991 р., однак не вирішена і на сьогоднішній день; у Грузії вона триває з початку 1990-х років. Можна зробити висновок, що не виключенням буде Україна, де конфлікт ще не врегульовано, а кількість переселенців є найбільшою та продовжує зростати. Вирішення цієї надзвичайно гострої соціальної проблеми потребує значного часу, а в умовах фактичного продовження воєнних дій та глибокої економічної кризи це буде надзвичайно важким завданням. Слід відзначити, що значною частиною роботи УВКБ ООН є *пошук довгострокових рішень* для вимушено переміщених осіб [5].

Вирішення проблеми ВПО в Україні можливо двома шляхами: *перший* – повернення переміщених осіб назад на території попереднього проживання; *другий* – інтеграція вимушених переселенців в нове для них середовище місць переселення. Перший шлях не є короткотривалим. Для забезпечення повернення людей в рідні домівки необхідно не лише припинення воєнних дій, але й створення безпечних умов для життєдіяльності, ліквідація розрухи та відновлення економічної діяльності, відновлення соціальної інфраструктури, що потребує значних коштів, зусиль та часу, оскільки негативні наслідки війни є масштабними.

Отже, можна зробити висновок, що проблема ВПО в Україні здобуває риси довготривалої проблеми. Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) на своєму сайті відзначає: "Через затяжний характер переміщення існує термінова необхідність пошуку сталих рішень для людей, які не можуть повернутися до своїх домівок. Зокрема, владі рекомендовано розробити довготерміновий та системний підхід для вирішення потреб переселенців у житлі. Уряду також необхідно зкласти достатньо фінансування для впровадження нещодавно прийнятої програми по інтеграції переселенців та Плану дій до неї" [9]. Це обумовлює необхідність застосування різних стратегій до її вирішення в короткотривалому та довготривалому періодах.

У *короткотривалому періоді* на першому етапі після вимушеного переміщення в центрі уваги мало бути забезпечення вирішення таких життєво важливих нагальних проблем, як відновлення документів, надання тимчасового житла, харчування, забезпечення необхідним одягом та засобами гігієни, медичними послугами. Основними інструментами є надання організаційної, правової та соціальної допомоги державою, волонтерськими та благодійними організаціями. При цьому, як правило, особливу увагу необхідно приділити найменш захищеним категоріям населення.

У *довготривалому періоді* підходи до вирішення проблеми ВПО мають бути іншими – спрямованими на вирішення стратегічних завдань життєзабезпечення переміщених осіб: забезпечення постійним житлом, роботою працездатних та економічно активних, можливостями здобуття якісної освіти, забезпечення ВПО усіма конституційними правами та свободами, у тому числі можливістю вибору місця проживання, забезпечення сприятливих умов для інтеграції в нове середовище. Тут основна увага має бути спрямована на економічно активне населення, на підростаюче покоління, яке формує людський потенціал країни. Пріоритетними інструментами мають бути ті, які пов'язані з забезпеченням активної політики зайнятості, підви-

щенням конкурентоспроможності робочої сили, розвитком підприємницької активності, забезпеченням стійкого зростання трудових та підприємницьких доходів. Саме такий підхід створить можливості для ВПО стати незалежними та повноцінними громадянами суспільства, можливості не лише утримувати самих себе, але й бути платниками податків.

Незважаючи на те, яку довгострокову життєву стратегію виберуть внутрішньо переміщені особи – осілої на нових місцях проживання чи тимчасового проживання до моменту повного врегулювання конфлікту, важливим є вирішення питання інтеграції ВПО в громади приймаючих територій. Інтеграція є складним процесом, особливо в умовах відмінностей в менталітеті населення різних територій, неоднакового сприйняття причин подій як на Донбасі (сепаратизм, проросійські орієнтації), так і в Києві (Майдан, революція гідності), не завжди толерантної (а іноді й конфліктної) поведінки як переселенців, так і місцевих мешканців. Незважаючи на це, соціологічні опитування показують, що українське суспільство готове до інтеграції переселенців. Лише 27% опитаних громадян вважають, що переселенці та інші меншини поводять себе негідно, а 76% опитаних вважають, що переселенцям із Криму та Донбасу треба допомагати [7].

ВПО змушені були пристосовуватися до нових умов життєдіяльності та інтегруватися в громади приймаючих територій. Переміщення значної кількості людей позначилося на розвитку приймаючих територіальних громад. З одного боку, ВПО, маючи нагальну потребу у житлі, працевлаштуванні, послугах закладів освіти й медицини, соціального забезпечення, створюють додаткову напругу у цих сферах суспільної діяльності, що негативно позначається на відносинах із місцевими мешканцями. З іншого боку, багато вимушених переселенців мають значний трудовий, підприємницький, креативний потенціал, який міг би бути використаний для розвитку цих територій. Слід відзначити, що вплив ВПО на розвиток громад є малодослідженим. З огляду на те, що проблема ВПО набуває довготривалого характеру, а також виходячи з того, що значна частка переміщених осіб вже не буде повертатися в місця попереднього проживання, актуальним стає більш глибоке дослідження потенціалу впливу ВПО на розвиток громад приймаючих територій. До позитивного впливу слід віднести:

збільшення людського потенціалу територіальних громад, поліпшення його якісних характеристик. Вище ми уже зазначали, що з тимчасово окупованих територій, здебільшого виїхали найбільш активні, кваліфіковані та підприємливі родини та особи з проукраїнською та проєвропейською орієнтацією, серед них багато молоді та дітей. Такий контингент збагачує людський потенціал територій переміщення;

серед ВПО значною є частка переселенців, які мали власний малий бізнес. Вони мають певні кошти та підприємницькі навички, що збагачує потенціал малого бізнесу в громадах. Є приклади успішної організації власної справи підприємцями-переселенцями в нових умовах, однак вони поки що не набули поширення. Слід відзначити, що підприємницький потенціал може бути суттєвим, оскільки до розв'язання проблем працевлаштування внутрішньо переміщених осіб в Україні залучаються й міжнародні організації. Зокрема, доволі успішно працює Програма розвитку ООН (ПРООН). Ціллю Програми є надання допомоги

країнам, що розвиваються, у справі їхнього національного розвитку. З травня 2016 р. ПРООН запускає нову програму, яка заснована на наданні бізнес-грантів для переселенців. Фінансуванням проекту займаються Британія, Польща та Чехія. Передбачувана сума – 1 млн дол. [10];

ВПО сприяють збільшенню інвестиційних ресурсів у розвиток територій переміщення. Це здійснюється як за рахунок власних фінансових ресурсів, які спрямовуються переважно на будівництво житла, так залучених коштів зарубіжних донорів для вирішення житлових проблем вимушених переселенців. Згідно з опитуванням, проведеним з ініціативи громадської організації «Кримська діаспора» і фонду «Держмолоджитло», у Київській області 87,6% опитаних переселенців з Криму і зони АТО готові придбати житло в кредит. Причому серед переселенців, які нині живуть у Київській області, 95% орендують житло. Тобто, справа залишається за виробленням механізму цього кредитування. Але варто зауважити, що люди сподіваються на довгостроковий кредит з мінімальним початковим внеском. Крім того, питання вироблення механізмів і організації такого кредитування буде залишатися актуальним і надалі, оскільки, як показують результати опитування, 78% громадян не планують повертатися на непідконтрольні Україні території в найближчі п'ять років [10];

позитивним впливом ВПО на розвиток територій переміщення є збільшення внутрішнього попиту, що сприяє розвитку національного виробництва, місцевої промисловості та інших видів економічної діяльності. В умовах, коли ринок насичений товарною масою, це не створює додаткову напругу на ринку, а стимулює виробництво. Однак в умовах недостатності виробничих потужностей збільшення попиту може призвести до зростання цін.

Масові переселення можуть і негативно впливати на громади. Це може проявлятися у такому:

виникає додаткове навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури та виконавчі органи державної влади (черги в поліклініках, в органах соціального забезпечення тощо);

посилюється конкуренція на ринку праці, при цьому більш кваліфіковані працівники-переселенці можуть витіснити місцевих працівників;

можливе виникнення напруги в суспільстві, непорозуміння, побутових конфліктів та зростання злочинності.

Дослідники відзначають, що негативні аспекти впливу ВПО не набрали перевагу, вони не призвели до соціального конфлікту. Попри всі труднощі, позитивний вплив переважає, що підтверджують окремі дослідження. Проведене опитування за підтримкою Японії та Міжнародної організації по міграції в 10 населених пунктах підконтрольного Україні Донбасу (1300 респондентів) дало змогу отримати такі результати: «Как продемонстрировали коллективные интервью, вынужденные переселенцы воспринимаются в городах их нынешнего проживания в целом в качестве ресурса развития. Они несут с собой следующие основные возможности развития: повышение социальной активности за счет приехавших гражданских активистов; открытие нового бизнеса и сильная мотивация добиться результатов в бизнесе; внедрение более высоких требований к ассортименту и качеству товаров и услуг; заполнение невостребованных местным

населенням вакансій на ринку труда и, как результат, удешевление производства товаров» [10].

Є приклади успішної інтеграції переселенців у нові територіальні громади, однак вони не набули масового поширення, у більшості переміщених осіб існують значні проблеми з працевлаштуванням, забезпеченістю житлом, відшкодуванням втраченого майна, що вказує на порушення їх прав та принципів соціальної справедливості. Незабезпеченість повноцінної інтеграції ВПО в нові територіальні громади обумовлює поширення серед них бідності, розшарування, зневіри, соціальної апатії та невдоволення, що створює додаткові загрози для держави.

Соціолог зазначив, що люди з активною проукраїнською позицією більш успішно пристосовуються до нових умов і знаходять своє місце в соціумі. Натомість ті, хто втік від жахів війни на Донбасі й не має виразної проукраїнської позиції, відчувають гострий дефіцит соціальних груп, з якими вони могли би "говорити однією мовою". Вони вважають, що громадянську позицію в таких людей необхідно формувати, "інакше це загрожує соціальним провалом" [7].

У жовтні-листопаді 2016 р. фахівцями ІЕП було проведено експертне опитування щодо проблем ВПО та їх інтеграції в громади приймаючих територій. Метою обстеження є визначення основних причин та наслідків переміщення ВПО, основних проблем, які виникли в житті самих ВПО та приймаючих територіальних

громад, наслідків, переваг та перешкод інтеграції ВПО, визначення та систематизація умов, можливостей та заходів для забезпечення інтеграції ВПО в приймаючі громади. Було опитано 152 експерти, серед яких 52% – внутрішньо переміщені особи, більше 13 – представники територіальних громад, 11% – представники громадських об'єднань, значна кількість науковців.

Опитування виявило, що більшість експертів (62%) вказали на виникнення певних труднощів інтеграції та адаптації як нових членів населеного пункту, так і тих, що там проживають; на те, що виникають значні проблеми вказало лише 20% опитаних і лише 10% (15 осіб) відзначили, що не виникає ніяких труднощів.

Серед проблем, які найбільше обтяжують територіальну громаду (табл. 1), у порядку пріоритетності визначено такі: зростання навантаження на відділи соціального захисту (50,7); забезпечення житлом ВПО (46,7%); зростання навантаження на відділи пенсійного фонду (42%); зростання навантаження на заклади освіти та дошкільні заклади у зв'язку з потребами ВПО (41,4%); посилення конкуренції на ринку праці (34,2%). Більше 30% експертів відзначили зростання цін на ринку нерухомості та навантаження на медичні заклади. Має місце і несприйняття ВПО населенням громади, конфлікти між ними (відзначило 1/4 опитаних) та зростання напруженості (20%).

Таблиця 1

Які з визначених проблем, пов'язаних із ВПО, найбільше обтяжують територіальні громади, на Вашу думку? (відмітьте не більше 5-ти варіантів відповіді)			
	Код	Частота	% до всіх
Несприйняття ВПО населенням громади, конфлікти між ними	1	37	24,3
Зростання навантаження на заклади освіти та дошкільні заклади у зв'язку з потребами ВПО	2	63	41,4
Зростання навантаження на медичні заклади у зв'язку зі зростанням потреб у медичних послугах за рахунок ВПО	3	46	30,3
Зростання навантаження на відділи пенсійного фонду	4	64	42,1
Зростання навантаження на відділи соціального захисту	5	77	50,7
Зростання навантаження на служби зайнятості	6	15	9,9
Посилення конкуренції на ринку праці	7	52	34,2
Збільшення кількості бідних громадян	8	25	16,4
Зростання соціальної напруженості в приймаючій територіальній громаді	9	30	19,7
Зростання злочинності	10	14	9,2
Забезпечення житлом ВПО	11	71	46,7
Соціокультурна різниця (в мові, традиціях, цінностях, способі життя тощо)	12	18	11,8
Зростання цін на житло та оренду житла	13	46	30,3
Дефіцит місцевих бюджетів за рахунок зростання видатків на проблеми ВПО	14	23	15,1

Половина експертів відзначили, що ВПО мають значний потенціал, який може бути використаний для розвитку приймаючих громад, ще 33%, що ВПО мають певний потенціал, який може справити позитивний вплив на приймаючу громаду. Щодо найбільш вагомих позитивних наслідків інтеграції ВПО, що очікуються у територіальній громаді, то виявлено значний розподіл точок зору (табл. 2). Найбільш однодушно експерти вказали на можливість активізації підприємницької діяльності, відкриття ВПО нових підприємств з новими робочими місцями і для мешканців громади (43,4%). На другому місці по рівню позитивного впливу експертами визначено стимулювання розвитку громади за

рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, що мешкають у громаді (31,6%). Відзначено зростання якості та кількості трудового потенціалу (29%), зростання загальної соціальної активності (26%).

Висновки.

У результаті проведеного дослідження доведено, що наявність в Україні значної кількості ВПО, які на даний момент перевищують 3% населення, створює додаткові завдання соціально-економічної політики, що мають бути спрямовані на вирішення стратегічних проблем життєзабезпечення переміщених осіб: забезпечення постійним житлом, роботою працездатних та

економічно активних, можливостями здобуття якісної освіти; забезпечення ВПО всіма конституційними правами та свободами. Основна увага має бути спрямована на економічно активне населення, підрастаюче покоління, яке формує людський потенціал країни. Пріоритетними інструментами мають бути ті, що

пов'язані із забезпеченням активної політики зайнятості, підвищенням конкурентоспроможності робочої сили, розвитком підприємницької активності, забезпеченням стійкого зростання трудових та підприємницьких доходів.

Таблиця 2

Які найбільш вагомими позитивні наслідки інтеграції ВПО очікуються у територіальній громаді, де вони проживають? (відмітьте не більше 3-х варіантів відповіді)			
	Код	Частота	% до всіх
Зростання загальної соціальної активності за рахунок громадських активістів з числа ВПО	1	39	25,7
Активізація підприємницької діяльності, відкриття ВПО нових підприємств з новими робочими місцями і для мешканців громади	2	66	43,4
Покращення іміджу громади на місцевому і регіональному рівні	3	6	3,9
Розвиток споживчого ринку	4	26	17,1
Заповнення на ринку праці вакансій, які незатребувані постійним населенням	5	22	14,5
Зростання якості та кількості трудового потенціалу	6	44	28,9
Зростання кількості громадських об'єднань у територіальній громаді	7	19	12,5
Стимулювання розвитку громади за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, що мешкають у громаді	8	48	31,6
Збільшення чисельності громади за рахунок ВПО, що посилює спроможність громади	9	23	15,1
Зростання надходжень до місцевого бюджету за рахунок податків та витрат ВПО	10	32	21,1
Розвиток соціальної інфраструктури	11	7	4,6
Консолідація зусиль ВПО, громади, влади, бізнесу на засадах партнерства	12	22	14,5
Активізація інноваційної та інвестиційної діяльності в регіоні	13	10	6,6

Проведене експертне опитування дало змогу зібрати додаткову інформацію щодо ролі ВПО в Україні та в територіальних громадах. Воно засвідчило, що, незважаючи на наявність значних проблем у життєдіяльності переселенців, пов'язаних з вимушеним переміщенням, вони свідомо зробили свій вибір на користь України. Переселенці володіють значним людським потенціалом і їх потенціал може бути додатковим ресурсом розвитку територіальних громад та України в цілому. З огляду на довгостроковий характер вимушеного переміщення значної частки населення окупованих територій Донбасу та анексованого Криму, державна та регіональна політика має бути більш спрямована на ефективне залучення і використання потенціалу ВПО для економічного і соціального розвитку регіонів України, для підвищення рівня згуртованості української нації та якнайшвидшого подолання тих складних проблем, з якими зіштовхнулася Україна у двадцять років своєї незалежності.

Список використаних джерел

1. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363 с.
2. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців: офіц.сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1232-litsa-peremeshchennye-vnutri-strany>.
3. Петронієвич В. Щоб ефективно допомагати внутрішньо переміщеним особам, не треба чекати оголошення воєнного стану [Електронний ресурс] / В. Петронієвич // Тиждень. – 30.12.2014. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/126847>.

4. People internally displaced by conflict and violence. Global Overview 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internal-displacement.org/assets/publications/2014/201405-global-overview-2014-en.pdf>.

5. Кількість переміщених осіб перевищила 50 млн: Доповідь УВКБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1279-kilkist-peremishchenikh-osib-u-sviti-perevishchila-50-miljoniv-vpershe-z-kintsya-drugoji-svitovoji-vijni-dopovid-uvkboon>.

6. В Україні офіційно 1,7 мільйонів внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/v-ukraini-ofitsiino-17-milioniv-vnutrishno-peremishchenykh-osib>.

7. Савицький О. Результати дослідження "Українські ландшафти дискримінації" 15.06.16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/дослідження-внутрішні-переселенці-одна-з-найбільш-дискримінованих-груп/a-19332234>.

8. Щодо надання послуг службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам за період з 1 березня 2014 року по 31 травня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351058>.

9. Агентство ООН занепокоєне ситуацією з правами внутрішніх переселенців в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1270707-agentstvo-onn-zanepokoene-situatsieyu-z-pravami-vnutrishnih-pereselentsiv-v-ukrajini.html>.

10. Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] / М. Закіров // Резонанс. – 2016. – № 39. – С. 5-10. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/rezonans/2016/rez39.pdf>. – Назва з екрана.